

Миљан ГОГИЋ*

ЈОШ ЈЕДНОМ О ЦИБОРИЈУМУ КАТЕДРАЛЕ
СВ. ТРИПУНА У КОТОРУ ПОСВЕЋЕНОГ
ПЕТИЛОВРИЈЕНЦИМА**

ABSTRACT: *On the basis of a newly discovered source, this paper presents new details in relation to the ciborium dedicated to the Kotor martyrs – the Petilovrijenci. The previously presented facts about its appearance and the writing on it are confirmed, but there are certain corrections of the statements previously made in regard to the ciborium's position in the cathedral and the time until when it could have existed as a whole in the St. Tryphon Cathedral.*

KEY WORDS: *Kotor, ciborium, St. Tryphon Cathedral, Petilovrijenci*

Све до новијег времена у науци је било само дјелимично прихваћено гледиште да припадају истом циборијуму једна страница сачувана у цјелини и пронађена у катедрали Св. Трипуна и дјелови других страница циборијума откривени у њеној околини, који су јој веома слични по декоративним елементима, дуктусу слова натписа и материјалу од којег су направљени.¹ Било је преовлађујуће мишљење да се ради о дјеловима више циборијума, али међу заговорницима овог

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Универзитета Црне Горе у Подгорици и сарадник у настави на Филозофском факултету Универзитета Црне Горе у Никшићу.

** Рад је настао као резултат активности на пројекту „CLIO Map - Crna Gora na političkoj i kulturnoj мапи Еугоре“ који финансира Министарство науке Црне Горе.

¹ J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale*, (даље J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*) Petriciolijev zbornik I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (даље PPUD) 35 (1995), 345–355; N. Jakšić, *Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora*, PPUD 38 (1999-2000), 131-134; J. J. Martinović, T. Plóciennik, *Epigrafika Crne Gore Latinski i italijanski natpisi na kamenu od IX do XVII vijeka* (даље J. J. Martinović, T. Plóciennik, *Epigrafika Crne Gore*), Varšava 2016, 19-23.

мишљења не постоји сагласност око поријекла и намјене ових фрагмената.²

У цјелини сачувана страница са текстом ANDREE SANCTI AD HONOREM SOCIORVMQ MAIOREM+ све до 1966. године налазила се изнад једних врата која су из сакристије водила у катедралу. Цртеж са њеним изгледом и положајем у катедрали са краја XIX вијека оставио је енглески историчар *T. G. Jackson*, (Цртеж бр 1).³

Цртеж бр. 1 (T. G. Jackson, *The Dalmatia, the Quarnero and the Istria*, III, Oxford, 1887, 43, сл. 74)

² P. Vežić, *Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 39 (2001-2002), 91-122; P. Vežić, M. Lončar, *НОС ТИГИМЕН Ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009; M. Čanak Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Sveto-ga Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010.

³ О овој страници циборијума детаљније: М. Гогић, *Прилог проучавању циборијума из сакристије катедрале Св. Трипуна посвећеног Петиловријенцима*, ИЗ 1-2 (2017), 7-36, 8-11 (даље: М. Гогић, *Прилог проучавању циборијума*)

Фрагменти друге странице, са сачуваним дијелом натписа ...[N] IKIFORIVS N... откривени су почетком шездесетих година XX вијека.⁴ Што се тиче треће странице овог циборијума, њени фрагменти пронађени су у шуту приликом санационих радова спровођених на згради гдје се данас налази Историјски архив у Котору, након земљотреса 1979. године. Из тих фрагмената може се прочитати следећи текст + НОС OPVS EST LAB[O]...TAM PVLC[HRE] ??.⁵ За четврту страницу овог циборијума, по димензијама и врсти камена од којег је изграђен, сматра се лучни надвратник над бочним вратима у згради Бискупије. Ова страница, по свему судећи, није садржала натпис.⁶

Открићем текста натписа у рукописном зборнику *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII* у Рукописном одјељењу Архива ХАЗУ у Загребу отклоњена је дилема да се ту не ради о страницама више циборијума, већ да је у питању један циборијум, посвећен которским мученицима Андрији, Ловру и Петру, познатим као Петиловријенци. Текст натписа у поменутом рукописном зборнику гласи:

*Hoc opus est laboratus, et tam pulchre decoratus
Andreae Sancti in dei honorem, sociorumque majorem
Praesulis sub tempore Nichiforius nomine*⁷

На основу његовог садржаја закључено је да овај текст одговара тексту натписа на потпуно сачуваној страници циборијума и фрагментима текста натписа других двају поменутих страница циборијума. Комбиновањем текста из овог рукописа и са, како у цјелини тако и фрагментарно сачуваних страница циборијума, може се извршити идеална реконструкција текста натписа на циборијуму, па би он гласио:

*НОС OPUS EST LABORATUM, ET TAM PULCHRE DECORATUM
ANDREAE SANCTI AD DEI HONOREM, SOCIORUMQUE MAIOREM
PRAESULIS SUB TEMPORE NIKIFORIUS NOMINE*⁸

⁴ Ј. Ковачевић, *Маргиналије уз проблеме археологије и уметности раног средњег века*, Зборник ФФ VII-1 (1963), 148-151, 150; I, Pušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, 45; М. Гогоћ, *Прилог проучавању циборијума*, 11, 12.

⁵ М. Гогоћ, *Прилог проучавању циборијума*, 13-15. О ранијем ишчитавању фрагмената који се могу приписати овој страници видјети: Ј. Ј. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale*, 349; Ј. Ј. Martinović, Т. Plóciennik, *Epigrafika Crne Gore, Latinski i italijanski natpisi na kamenu od IX do XVII vijeka*, 25.

⁶ Ј. Ј. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale*, 345, 346; Ј. Ј. Martinović, Т. Plóciennik, *Epigrafika Crne Gore, Latinski i italijanski natpisi na kamenu od IX do XVII vijeka*, 24.

⁷ Архив НАЗУ, Загреб, Збирка хрватско – латинских рукописа и кодекса, I. d 157, *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*, 3; М. Гогоћ, *Прилог проучавању циборијума*, 16-19.

⁸ М. Гогоћ, *Прилог проучавању циборијума*, 19-20. На фрагменту сачуваног натписа

О животу и страдању которских мученика забиљешке су оставили дубровачки и бокељски хроничари. По казивању хроничара, они су настрадали због припадности католичкој вјери. Анализом различитих казивања дубровачких, али и других хроничара, о тим догађајима, сâмог текста натписа као и других извора из тог периода, изнијет је закључак да се њихово убиство догодило 1169. године, а да је циборијум њима посвећен саграђен након тога, у доба када је Никифор II био епископ, најкасније до 1178. године, када он није више био на положају которског епископа. Средином XIII вијека њихове мошти пренијете су у Дубровник.⁹

Повод за поновну актуелизацију и писање прилога који се тиче овог циборијума јесте откриће још једног извора у којем се циборијум помиње. Садржина тог новог извора потврђује знатан дио већ изреченог: сâмо постојање као цјелине циборијума посвећеног Петилловријенцима и са тим оно што из тога произилази - повод и вријеме његове израде, текст натписа који се налазио са три стране, али ствара основу да се коригују неке констатације које се тичу времена до када је циборијум, као јединствена цјелина, постојао и мјеста гдје је био смјештен у катедрали.

Проучавајући грађу која се налази у Архиву ХАЗУ у Загребу, пронашли смо нову забиљешку која се тиче овог циборијума, његовог положаја и изгледа. У петој свесци преписа рукописног зборника чији наслов гласи *Storia delle Bocche di Cattaro di Triffone de Smeccchia* налази се одјељак насловљен са *Notizie circa alcuni Vescovi di Cattaro raccolta ut infra*, гдје су дати неки подаци о појединим которским епископима. У оквиру одјељка о епископу Никифору стоји следећа забиљешка:

Nel tempo di questo Vescovo fu creato l'altar di S.Andrea, che al presente e alla mano sinistra dell' altar maggiore dalla Cathedrala di Cattaro, e volgammemente si dice la Mad(onn)a del Battesimo, perche o la sij, tato coretto, oppur trasportato non si sa i si legge pero sotto la cupola e sopra l arco nella cornice da tre lati il sequente:

nel primo:

Hoc opus est laboratus, et tam pulchre decoratus

Andreae Sancti in dei honorem, sociorumque majorem

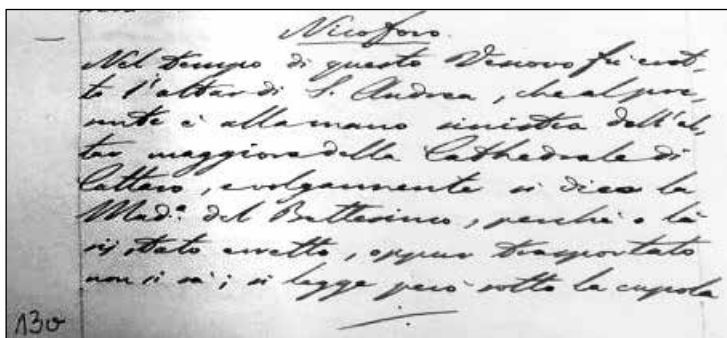
Praesulis sub tempore Nichiforius nomine¹⁰

графија имена которског епископа гласи [N]IKIFORIVS, са словом „K“ а не са диграмом „CH“ (како је то донешено у првом раду) с гласовном вриједношћу „k“, па се и у идеалној реконструкцији треба држати оригиналне графије и правописа.

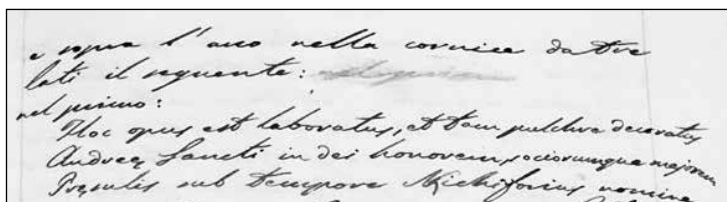
⁹ Детаљно о овом: М. Гогић, *Прилог проучавању циборијума*, 25-33.

¹⁰ Архив ХАЗУ, Загреб, Збирка хрватско – латиничких рукописа и кодекса, I d 64, *Storia delle Bocche di Cattaro di Triffone de Smeccchia*, sv. V, 13v, 14r. (Слике 1, 2)

Поређењем текста натписа који даје Трипо Смедја у овом рукопису и текста који се налази у рукопису *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*, чији је аутор такође Трипо Смедја, види се да су они идентични, са истим грешкама у транскрибовању.

Слика бр. 1. Архив ХАЗУ, Загреб, Збирка хрватско – латиничких рукописа и кодекса, I d 64, *Storia delle Bocche di Cattaro di Triffone de Smechia*, св. V, 13v.

Слика бр. 2. Архив ХАЗУ, Загреб, Збирка хрватско – латиничких рукописа и кодекса, I d 64, *Storia delle Bocche di Cattaro di Triffone de Smechia*, св. V, 14r.

Анализу ове забиљешке почећемо од питања времена њеног настанка, односно писања дјела *Storia delle Bocche di Cattaro*. У вези са тим, од нарочитог значаја јесте податак да је у тренутку који се може поистовјетити са временом писања (*che al presente*), циборијум посвећен Петиловријенцима био смјештен на мјесту које се обично (*volgammente*) назива олтар посвећен Богородици од крштења. Које је то могло бити „садашње“ вријеме које се помиње у забиљешци? Као могућности намећу се два хронолошка термина. Први би се односио на вријеме када је дјело писано. Аутор тог дјела, из којег се цитира одјељак о циборијуму, Трипо Смедја (1755-1812), био је истакнути културни стваралац, при-

падник истакнуте перашке породице Сmekја, чије стваралаштво треба везати за последње деценије XVIII и почетак XIX вијека.¹¹

Друго потенцијално значење термина „садашњи“ могло би се узети у обзир само у случају да је Трипо Сmekја дословно преузео текст о епископу Никифору од неког ранијег извора и да се његово „садашње“ вријеме у ствари односи на неку ранију садашњост, садашњост савременика који је записао тај податак и од којег га је он евентуално могао преузети. Ова могућност је готово минимална, зато што Трипо Сmekја у дјелу јасно прави разлику између извора које користи, односно наводи, и свог казивања. Изворе које преноси готово увијек ставља под знаке навода, или их на неки други начин означи, а то овдје није случај. Да се овдје не ради о дословном преношењу текста другог извора говори и стилизација текста. Говорећи о циборијуму, Трипо Сmekја иступа и излаже текст као очевидац, као неко ко је лично видео циборијум.

На основу тога могло би се претпоставити да је у неком тренутку, од краја XVIII вијека, односно почетка XIX вијека, након што је Трипо Сmekја забиљежио речене податке, а најкасније до средине девете деценије XIX вијека, када је енглески научник направио цртеж данас сачуване странице циборијума, извршено још једно преуређење катедрале Св. Трипуна. Једна страница циборијума тек је тада могла бити узидана изнад помоћних врата која воде у сакристију катедрале. Од 1966. године ова аркада циборијума демонтирана је са тог мјеста, пошто се дуго налазила на улазу степеништа реликвијара. Вјероватно у исто вријеме, могуће исто као надвратници у околним зградама, биле су узидане и друге двије странице тог циборијума које су садржале текст натписа. Четврта страница, која није садржала текст, уграђена је изнад једних врата у згради сусједне бискупије гдје се и данас налази.¹²

Након утврђивања приближног времена до када је циборијум као цјелина био у катедрали Св. Трипуна, нужно је такође указати на мјесто које је циборијум у катедрали заузимао. Приликом првог писања о натпису и циборијуму посвећеном Петилловријенцима, на основу забиљешке *Inscrizione nell arco della capella sinistra in S. Trifone sotto il vescovo Nichiforio di Cattaro*, на маргина текста натписа, изнијето је мишљење да је циборијум посвећен Петилловријенцима био смјештен у сакристији

¹¹ М. Пантић, *Сусрети с прошлoућу*, Београд 1984, 400; N. Vuković, *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka: Analisti, hroničari, biografii*, Cetinje 1996, 48; P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999, 382, 383; A. Mažibradić, *Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi*, Бока 31 (2011), 171-198.

¹² Познато је да је земљотрес 1729. године знатно оштетио катедралу. Прва велика рестаурација катедрале извршена је у периоду између 1897-1907. године, када је аустројским властима предочено готово катастрофално стање у којем се катедрала налазила (М. Čanak Nedić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetoga Tripuna u Kotoru*, 53-61.).

катедрале и да је најкасније до средине XIV вијека демонтиран, а његове стране уграђене у сусједне објекте.¹³ Текст који Трипо Смеќја даје у дјелу *Storia delle Bocche di Cattaro* нуди могућност да се изнијете констатације о положају циборијума коригују и допуне. Казивање Трипа Смеќје о том питању је прецизно: циборијум се налазио у олтару који се налазио лијево од главног олтара. Олтар гдје се налазио циборијум био је посвећен Св. Андрији и по ријечима перашког хроничара саграђен је у вријеме епископа Никифора II. У његово вријеме обично се називао олтаром Богородице од крштења. Олтар посвећен Св. Андрији помиње се у ранијој архивској грађи. Тако се он, са другим олтарима у катедрали, наводи у изворима из XVI вијека, гдје се набраја укупно 17 олтара.¹⁴ По ријечима Трипа Смеќје, изнад циборијума у том олтару налазила се представа - скулптура или фреска тог епископа, која је вјероватно уклоњена када је и циборијум демонтиран.

Лијево у односу на главни олтар, у катедрали данас постоји олтар Блажене Дјевице Марије. Имајући у виду опис положаја циборијума посвећеног Св. Андрији и друговима који се налази у поменутом дјелу Трипа Смеќје и данашњи положај олтара посвећеног Блаженој Дјевици Марији у катедрали Св. Трипуна, који би се могао налазити на мјесту гдје је био олтар посвећен Св. Андрији, јасније постаје и значење термина *capella* у рукописном зборнику *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*. Поменути термин могао је бити употријебљен да означи и бочне олтаре у катедрали¹⁵, те је у том значењу коришћен у поменутом зборнику. Сада, када је јасно да се циборијум посвећен Петиловријенцима налазио у катедрали Св. Трипуна током XVIII вијека, може се казати да се и запис о његовом положају у рукопису са преписима которских исправа, чији је аутор такође Трипо Смеќја, односио на вријеме када је он састављао рукопис. Према томе, подаци о положају циборијума посвећеног Петиловријенцима у катедрали у записима Трипа Смеќје међусобно се допуњују, у његовим казивањима нема елемената који би дали повода за сумњу у истинитост његових исказа.

Оно што такође привлачи пажњу у казивању Трипа Смеќје јесте да он најприје наводи да је олтар Св. Андрије саграђен у вријеме епископа Никифора, док одмах затим у наставку саопштава да није сигуран

¹³ М. Гогић, *Прилог проучавању циборијума*, 21 (нап. 31), 22.

¹⁴ I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Kotor 1940 = Arhivska istraživanja Voke Kotorske, Perast 2003, 13-105, 91, нап. 159.

¹⁵ Све раширеније поштовање реликвија, меценство богатих породица и жеља различитих братовштина да имају истакнуто мјесто у цркви довеле су да се на њиховим бочним странама постављају капеле отворене према броду, чинећи органску целину са грађевином (*Enciklopedija arhitekture*, приређивач S. Maldini, Beograd 2004, 597.).

да ли је олтар ту на правом мјесту (*...perche o la sij, tato coretto, oppur trasportato non si sa...*), тј. да ли се одувјек ту налазио, или је ту однекуда пренијет. Ова његова дилема свакако је интересантна и привлачи пажњу. У прилог томе да се циборијум на том мјесту налазио од краја седме деценије XII вијека, па све до краја XVIII односно почетка XIX вијека јесте поменуто забиљешка да се циборијум у катедрали налазио испод представе епископа Никифора, скулптуре или фреске. Мишљења смо да градњу циборијума у вријеме епископа Никифора II и његову представу над циборијумом треба посматрати повезано, те да су циборијум и та представа епископа вјероватно из међусобно блиског хронолошког периода. Могућност да је циборијум више од пет вјекова био у катедрали наводи на помисао да је он преживио све земљотресе и реновирања катедрале који су се догађали током тих вјекова, укључујући и уклањање првобитног олтарског циборијума умјесто којег је средином XIV вијека изграђен нови циборијум у готичком стилу.¹⁶ Циборијум посвећен Петиловријенцима био би у том случају један од преосталих сачуваних предмета првобитног сакралног мобилијара катедрале Св. Трипуна, освештане 1166. године. Смјештање циборијума посвећеног Петиловријенаца у катедралу Св. Трипуна условило је и снажење њиховог култа у катедрали, о чему говори и чињеница да се у црквеном реликвијару налазе мошти које се приписују овим которским мученицима.¹⁷

Остављајући без одговора нека питања која се тичу циборијума посвећеног Петиловријенцима смјештеног у катедрали Св. Трипуна, желимо овим радом дати даљи допринос проучавању ове теме, наглашавајући да би можда нека позната али занемарена биљешка - податак, у контексту ових нових чињеница, могла унијети више свјетла у знања о наведеном циборијуму и његовој судбини.

Miljan GOGIĆ

ONCE MORE ON THE CIBORIUM OF THE ST. TRYPHON CATHEDRAL IN KOTOR DEDICATED TO THE PETILOVRIJENCI

Summary

The discovery of a new source has confirmed the previously presented proof and conclusion that the preserved side of the ciborium from the St. Tryphon Cathedral

¹⁶ О њему видјети: Ј. Максимовић, *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, Београд 1961.

¹⁷ I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, 53.

and the fragments of two other sides with very similar decorations constitute parts of a single ciborium, dedicated to the Kotor martyrs Andrew, Lawrence and Peter, built during the eighth decade of the 12th century at the time of bishop Nikephoros II. The matter in question is a note in the manuscript *Storiadelle Bocche di Cattaro di Triffone de Smecchia*. This note, related to the Kotor bishop Nikephoros, contains the text of the writing:

*Hoc opus est laboratus, et tam pulchre decoratus
Andree Sancti in dei honorem, sociorumque majorem
Praesulis sub tempore Nichiforius nomine*

The contents of the note referring to this writing indicate that the ciborium dedicated to the *Petilovrijenci* in the St. Tryphon Cathedral existed as a whole up to the end of the 18th century or until the beginning of the 19th century. No later than the mid-ninth decade of the 19th century, it was dismantled and its sides built into the walls of the cathedral and other surrounding structures. The text of the newly discovered note by Tripo Smecchia enables the correction of the previously stated assumption regarding the ciborium's position in the cathedral. At the turn of the 19th century, it was to the left of the main altar, at the place where St. Andrew's altar was located, which was at the time of Tripo Smecchia usually called our Lady's altar of baptism.